

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

CERRAH, L. (2019). Siyasetname 'de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir İnceleme. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (Özel Sayı) , 1995-2011.

Siyasetname'de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir İnceleme

Lokman CERRAH^(*)

Öz: Din-devlet ilişkileri her dönemde farklı şekilde tartışılmış ve yine farklı sorunlara yol açmıştır. Özellikle hukuk alanı güçlü dinlerin dünyaya ait olan alanları düzenleme isteği, dünyevi iktidarların hâkimiyet alanını tehdit eder bir şekilde değerlendirilmiştir. Batı'da Kilise (ruhban sınıfı)- devlet (dünyevi iktidar) arasında yoğunlaşan bu mücadele, laiklik kavramı ve uygulaması ile dünyevi iktidar alanının devlete tahsis edilmesi ile sonuçlanmış görünmektedir. Fakat buna rağmen bu iktidar mücadelesi her yerde bazen sessiz bazen gürültülü ama her halükarda devam etmektedir. Nitekim ABD'de Evanjeliklerin iktidar üzerindeki etkisi, Amerikan siyasetini düzenleme iddiası önemli bir tartışma konusu olarak gündemde yer almaktadır. Yine Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte din-devlet ilişkileri Diyanet İşleri Başkanlığı, başörtüsü meselesi ve zorunlu din dersleri bağlamında hep tartışılmıştır. Bu çalışma, böylesi uzun tarihli ve çetrefilli bir konuya Türk-İslam medeniyetinde önemli bir yer tutan Siyasetname açısından yaklaşmayı ve Nizamü'l-Mülk'ün bakış açısıyla döneminin din-devlet ilişkisi anlayışını iktidarın kaynağı bağlamında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Devlet, Siyasetname, Nizamü'l-Mülk, İktidar, Meşruiyet

The Relationship between Religion and State in Siyasetname: A Study in the Context of the Source of Power

Abstract: The relationship between religion and government has argued and caused different problems. Especially, the regulation willingness of religions which have strong area of law has evaluated as a danger which treats hegemony area of the secular government. This struggle in the West which concentrates between the church and the government has resulted by leaving the power domain to the government. In spite of this situation, the struggle of power has been proceeding quietly or loudly. for example, the impact of evangelicals in America is being discussed. Similarly, since the establishment of the Republic of Turkey, the relationship between religion and government, are discussed in many contexts. This study aims to handle this tough topic in the context of Siyasetname which is important for Turk-Islam civilization and show the relationship between the religion and the government understanding in the context of the resource of the power from the perspective of Nizamü'l-Mülk.

Keywords: Religion, State, Siyasetname,, Nizamü'l-Mulk, Power, Legitimacy

Makale Geliş Tarihi: 06.09.2019

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2019

^{*} Dr.Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü (e-posta:lokmanerrah@atauni.edu.tr) ORCID ID. orcid.org/0000-0002-7330-4422

I.Giriş

Din ve devlet, insan hayatını daha doğrusu insanın toplum içerisinde ki hayatını hedef alan iki farklı kavram ve kurum olarak, o hayatı düzenlemeyi ve denetlemeyi ve bu doğrultuda kanun ve kurallar koymayı amaçlamışlardır. Gerek devletin tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve gerekse dinlerin geçirdikleri değişim bu amaçlarını hiçbir zaman değiştirmemiş aksine değişim süreçleri bu amaçları daha da güçlü kılmıştır. Bu süreçte dinsel otorite ve siyasal iktidar çoğu kez ortak olup bazen aynı ellerde bulunmuştur (Barbier, 1999:13). Yani din ve devleti bir unvanında toplayan tanrı krallar, dini ve dünyevi liderliği tek elde toplayan peygamberler, ayrı birer makam olmalarına rağmen din adamlarının kralları da yönetme ve yönlendirme arzu ve amacı ve yine kralların din adamlarını kullanarak dini alanı düzenleme ve denetleme ve dini kendi meşruiyetlerini sağlama aracı olarak kullanma arzu ve amaçları hep var olagelmıştır. Tarihsel olarak hem dairesel hem de düzlemsel açıdan sürekliliği devam etmiş böylesi bir konu akademik olarak ta tartışılmış ve üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada da din-devlet ilişkisi bu konuda önemli bir belge olan Siyasetname üzerinden ele alınmakta ve işlenmektedir. Türk-İslam tarih ve medeniyeti açısından gerek teorisyen gerekse uygulamacı olarak önemi bilinen Nizamü'l-Mülk 'ün konu hakkında ki görüşlerinin bilinmesinin değerli ve gerekli olduğu düşüncesinden hareketle çalışma gerçekleştirilmiş ve önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın sorusu, Nizamülmülk 'ün Siyasetname 'sine göre din-devlet ilişkileri nasıl olmalıdır? Bu konuyu daha somut hale getirmek ve daha anlaşılır kılmak amacıyla soru farklı şekillerde formüle edilerek, parçalanarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Araştırmanın amacı, Türk-İslam devletleri içerisinde önemli bir yer tutan Selçuklular ve özellikle bu devletin tarihinde çok büyük bir değer olan Nizamülmülk 'ün din-devlet ilişkilerine dair değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Çünkü Nizamülmülk sadece bir alim/yazar olmayıp aynı zamanda yönetimde uzun yıllar etkin olmuş bir siyasetçidir.

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, metinsel düzeyde gerçekleştirilen araştırmalar için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Demir, 2008: 71) ve sosyal gerçekliğin her açıdan (anlama, yorumlama, açıklama) değerlendirilmesinde önemli bir metodik araçtır. İçerik analizi, biçimci bir araştırma tekniği olup, sosyal bilimlerde gerek bir araştırma sonucu elde edilen transkript ya da kayıtların, gerek de yazılı veya görsel medya mesajlarının üzerinden çıkarımlar yapılması amacıyla kullanılır (Olgun, 2008: 66). İçerik analizi; belirli kurallar çerçevesinde hareket ederek metinlerin içeriklerini analiz eden bir yöntem olup, sayıca fazla olan metin yığnında araştırma sorusu açısından önem arz eden ortak bilgileri tespit etme ve değerlendirme temel amacını güder (Gökçe, 2006: 20,21). Bu çalışmada da Siyasetname adlı eser araştırma konusu açısından incelenerek bu konu açısından önem arz eden bilgiler tespit edilmiş ve kategorik olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamız kapsamında incelenecek olan eserin içerik analizi aşağıya çıkarılan model bağlamında yürütülecektir. Bu model doğrultusunda araştırma konusunu farklı açılardan değerlendiren, eldeki ilgili malzemenin ön bir okumasından hareketle oluşturulmuş altı kategori ortaya çıkmıştır. Bu kategorileri şu şekilde sıralayabiliriz;

1. İktidarın kaynağı açısından din faktörü: İktidar meşruiyetini hangi kaynaktan almaktadır?
2. Sultanın güç, yetki ve sorumlulukları açısından din faktörü: Sultanın sahip olduğu güç, yetki ve sorumluluklarının sınırı nelerdir? Bu güç ve yetkilerinin kaynağı nedir?
3. Sultanın hayatında ibadet: Sultanın hayatında ibadetin yeri ve önemi nedir?
4. Atamalarda din/inanç faktörü: Sultanın yaptığı memur atamalarında atananların din ve inançları önemli bir faktör müdür?
5. Sultanın Hayatında Din-Dünya dengesi: Sultan din ve dünya arasında nasıl bir denge kurmalıdır?

II. Teorik Ve Kavramsal Çerçeve

Din-devlet ilişkisi üzerine çok yoğun bilimsel çalışmalar yapılmış, Kitaplar yayınlanmış ve konu ile ilgili pek çok kavram ve teori üretilmiştir. Bu çalışma içerisinde konu ile ilgili bütün kavram ve teorilerin ele alınıp işlenmesinin mümkün olmadığı noktadan hareketle özellikle otorite tipleri ve din-devlet ilişkisine dair tipolojiler üzerinde durulacak ve bu teorik kurulum üzerinden tarihsel süreçte ki uygulamalar değerlendirilecektir. Konunun teorik boyutuna geçmeden önce İktidar ve meşruiyet gibi kavramların açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü çalışmanın temel amacı Nizamülmülk 'ün Siyasetname' de gerek döneminin iktidarı için gerekse daha genel olarak iktidar kavramı için nasıl bir meşruiyet zemini yaratmaya çalıştığını ortaya koymaktır.

İktidar kavramı ile ilgili gerek günlük kullanım ve gerekse sözlük kullanımı ile kavramsal kullanımları arasında birçok anlam farklılığı/çokluğu içeren pek çok tanımın yapıldığı görülmektedir. Türkçe 'de kullanılan iktidar kavramını karşılayan kelimeler İngilizce 'de "power" ve Fransızca 'da "pouvoir" ile Latince 'de "potestas" kelimeleri olup temel ve geniş anlamıyla başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı olarak tanımlanır (Kapani, 1998:46). Ahmet Cevizci, Felsefe Terimleri Sözlüğünde iktidarı toplumun varlığı ile var olması doğal olan şey olarak (Cevizci, 2003:200) açıklarken Weber genelde bir ya da birden fazla kişinin, bir sosyal eylem içerisinde o eyleme katılan başkalarının direnmesine rağmen, kendi iradelerini gerçekleştirme şansı olarak açıklamaktadır (Akal, 2012:343-348). Benzer bir tanımda ise iktidar en az iki kişi arasında birinin diğeri üzerinde ki egemenliğini ifade eder (Çam, 1990:82). Duverger ise iktidarı bir toplumun kurallarına, inançlarına ve değerlerine göre ortaya çıkmış bir etki biçimi olarak tanımlamaktadır (Duverger, 1995:125). Yine bir başka düşünür Robert Dahl, iktidarı emir, zorlama, eşitsizlik, güç, saygınlık ve etki gibi kelimelerle açıklar (Dahl, 1968:407).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere iktidar kavramı toplumsal bir olgu olup, her yönüyle kontrol etme ve yönetme fiillerini ön plana çıkarır. İster iki kişiden birinin diğeri, ister bir grubun diğeri bir grubu veya isterse bir kişi veya grubun bütün bir toplumu gerek kendi arzularıyla gerekse arzuları dışında kontrol edebilmesi ve

yönetebilmesi iktidar kavramıyla açıklanmaktadır. Burada geçen arzuları ile veya arzuları dışında ifadesi bizi bir diğer kavram olan “meşruiyet” kavramına götürmektedir.

Meşruiyet veya meşruluk, iktidarlar için vazgeçilmez bir özelliktir. Aksi durumda yani meşruluk iddiası olmayan veya bu halini kaybeden iktidarların devamı çok zor olmakta, olsa dahi kaba kuvvete dayanmak zorunda olduğu için geçici olmaktadır. Dolayısıyla sağlıklı bir iktidar için meşruiyet yani halk tarafında kabul edilip onaylanma gerekmektedir (Türk, 2018:10). Özellikle siyasi iktidar yapılarının farklılaşarak kutsallaştığı ya da kurumsallaştığı sosyal yapılanma türlerinde veya bir bütün olarak toplumun elinde kaldığı sosyal yapılanma türlerinde, bir ilke/kanuna gönderme yapılmadan ayakta kalabilmesi mümkün değildir (Yurtseven, 2006: 5). Bunun için iktidar, toplumu ne adına yönettiğini söylemek yani meşrulaşmak zorundadır (Arslan, 2005:43).

Yukarıda gerekliliğini vurgulayan ifadelerden de çıkarılacağı gibi meşruiyet kavramı, en dar anlamıyla bir işlemin veya olayın olumlu nitelikteki bir hukuk normuna uygun olması olup siyasal iktidarın güç kullanma tekeline halk tarafından temel bir anlaşmaya dayalı olarak muvafakat verilmesi olarak tanımlanabilir (Daver, 1993:38). Bu muvafakat aynı zamanda o iktidarın meşruluğu üzerinde toplumsal bir konsensüs olup toplumsal denge ve amaçlar açısından hayati bir önem arz eder (Schermerhorn, 1961:36) Tabi burada meşruluk kriterlerinin ne olacağı ayrı bir husus olup aynı zamanda değişkendir. Zira her toplum için farklı kavram, değer ve sembollerin meşrulaştırma araçları olarak kullanılmasından dolayı bir toplumda ki meşruluk kriterleri bir başka toplum için geçerli olmayabilir (Türkkahraman, 1997:29). Ama yine de meşruiyet için belirlenebilecek bazı ortak ölçütler tespit edilebilir. Beetham’a göre şu üç ölçüt dahilinde iktidar meşruluk kazanabilir:

İktidar yerleşmiş kurallara uyum ve uygunluk gösterir.

Bu kurallar hem yöneten hem de yönetilenler tarafından paylaşılan ortak değer ve inançlar etrafında doğrulanır ve belirlenir.

Yönetilenlerin bu iktidarı onaylama yoluyla yoğun olarak desteklemesi gerekir (Beetham, 1991:15-16).

İktidar ve meşruiyet kavramlarının tanım ve özelliklerini kısaca açıkladıktan sonra Din-Devlet ilişkilerine tipolojik açıdan bakmakta fayda var. Bu noktada birçok tipolojinin geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Vergin’e göre bu tipolojilerden biri dört eksenle şekillenmiştir Bunlardan birincisi Calvin, Luther, Bousset gibi ilahiyatçı ve papaz olan düşünürlerin öngördükleri “Devletin dinden bağımsız bir varlığı yoktur” iddiasıdır. Bu iddiaya göre Devletin kaynağı din olup ikisi organik bir bütündür. İkincisi, Machavel, Hobbes, Montesquieu ve J.J.Rousseau gibi önde gelen düşünürler tarafından savunulan görüş olup, bu görüşe göre siyaset, din üzerinde öncelik ve üstünlüğe sahiptir. Yani din, siyasete tabi olmalıdır. Üçüncüsü Tocqueville ve bazı liberal demokrasi savunucularına ait görüştür. Bu görüşe göre dinde özgürlük esas olup din, devlet gücünden ayrılmalıdır. Dördüncüsü ise Auguste Comte’nin başını çektiği Pozitivist görüştür. Bu görüşe göre, artık bir tanrıya ihtiyaç olmadığı için “insanlık dini” adı verilen

tanrısız bir din düşüncesi ortaya atılmış ve bu dine göre insan aklının üstünde aşkın bir güç kabul edilmemiştir (Vergin, 1994: 5-24).

Bu dörtlü tasnifin dışında diğer bir tipoloji de, dine bağlı yönetim sistemi olarak teokrazi, yönetime bağlı dini sistem olarak nim teokrazi (yarı dini sistem) ve din ile yönetimin birbirinden ayrıldığı devlet biçimi olarak laik sistem olmak üzere üçlü tipolojilerdir. Bu tipolojilerin dışında bir de Ejder Okumuş' un geliştirdiği temelde ikili tipoloji vardır. Bu tipolojide din devlet ilişkileri değerlendirilirken İslam Tarihi din-siyaset tecrübesinin de dikkate alınmış olduğu görülmektedir. Okumuş, tipolojisinin temelini meşruiyet kavramını yerleştirmiş ve bu açıdan iki farklı devlet tipi ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi meşruiyetini temelde dinden alan devlet, ikincisi ise meşruiyetini temelde dinden almayan devlettir. Bu tiplerden birincisini de ayrıca kendi içinde dinle yönetimin bir olduğu devlet, dine tabi devlet, dinin yönetime bağlı olduğu devlet ve şibih-laik (quasi-laik) devlet şeklinde dört kısımda tasnif etmiştir (Okumuş, 2001: 21-27). Konumuz bağlamında özellikle İslam tarihi uygulamaları açısından bakıldığında bu tipi diğerlerinden ayıran özellik, saltanat ve hilafetin birleştirilmiş olmasıdır. Nizamü'l mülkün siyasetnamesine baktığımızda da bu tipolojinin yansımalarını açık bir şekilde görebiliriz. Özellikle sultanın hem din hem de dünya işlerini yürütme noktasında çok önemli ve hayati vazifelerle yükümlü olduğu ve bu sebepten dolayı da çok geniş güç ve yetkilerle donatılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bütün bu tipolojilerin Batı'da ve İslam dünyasında geçmişte pratiklerine bakıldığında ise birbirinden farklı pratikler ve süreçler görülmektedir.

Batı Hristiyan dünyası için tarihsel süreç değerlendirildiğinde özellikle dörtlü tipolojinin farklı zaman ve mekanlarda uygulamaya geçirildiği görülmektedir. Daha detaylı bir şekilde ele alındığında bu uygulamalar şu şekilde açıklanabilir. Hristiyan dünyasında bir dönem oldukça baskın olan "iki kılıç" kuramı her iki iktidar alanını da dini otoriteye tahsis ve bağımlı kılmıştır. Bu kurama göre ruhani ve cismani olmak üzere iki ayrı iktidar alanı vardır. Bunlardan birincisi doğrudan Papanın yetkisinde diğeri ise Papanın izni ile hükümdarların uhdesindedir (Barbier: 23). Nitekim 1073-185 yılları arasında Papalık yapan VII. Gregorius "dünyayı bir Hristiyan toplumu haline getirmekle yükümlü olan Papa'nın egemenlik alanı, kilise ile sınırlı değildir. Dünyevi iktidarın temsilcileri olan krallar da Papa'nın otoritesini kabul etmelidirler" söylemiyle bu anlayışı bizzat ortaya koymuştur (Çavuş, 20017: 210). Benzer şekilde Bizans teorisine göre de, hem dinsel hem de dünyevi olarak evrendeki bütün yetkenin kaynağı Tanrı'dır. Bizanslılar, tarihleri boyunca, imparatorun otoritesini doğrudan Tanrı'dan aldığına inanmışlardır (Geanakoplos, 2011: 175).

Aslında bütün bunların temelinde Kutsal metinlerde geçen ifadeler yatmaktadır. Nitekim Romalılara Mektup'ta bu tez net bir şekilde yer almaktadır. "Herkes üzerinde olan hükümetlere tabi olsun! Çünkü Tanrı tarafından olmayan hükümet yoktur; ve olanlar Tanrı tarafından tanzim olunmuştur...." (Romalılara mektup 13/1-2). Görüldüğü gibi dünyevi iktidarın kaynağı bizzat Tanrı'dır. Bu düşünceye paralel olarak, Luther, dünyevi iktidarın kaynağı olarak tanrıyı görür. Hristiyanlar Tanrı tarafından ihdas edilen dünyevi iktidara sahip olabilir ve onu kullanabilir bu tutum ayrıca Tanrı'ya hizmet

anlamına gelir (Barbier: 35). Diğer bir reformist Calvin'de her türlü sivil otoritenin kaynağının ilahi olduğunu ve yöneticilerin Tanrı'nın isteyip seçtikleri olduğunu (Barbier: 43) dolayısıyla kralların "Tanrının vekilleri ve hizmetkârları" olduğunu öne sürer (Çavuş: 219).

Aynı şekilde Bodin'de yukarıda verilen kurama ve geleneksel düşünceye uygun olarak hükümdarların Tanrı'nın otoritesini ellerinde tuttuklarını ve insanları yönetmek üzere onun yeryüzünde ki temsilcileri olduklarını ileri sürer (Barbier: 59). Benzer düşüncelere sahip Busset'e göre de krallıkları tahsis eden Tanrı olup bunları istediğine verir. Bu yolla bu kralları kendi topluluğu hakkında niyetlerine hizmet ettirir (Barbier: 71). Yani özetle yüzlerce yıl Hristiyan düşüncesinde egemen olan teoriye göre dünyevi iktidar kaynağı açısından ilahi olup amacı da Tanrı'nın rızasına ve ona uyanlara uygun işler yapıp yönetimi bu sebep ve amaçlar doğrultusunda gerçekleştirmektir. Hatta mutlak monarşi döneminde kral, Tanrının yansıması ve sembolü, onun yeryüzündeki temsilcisi olarak görülür ve kral ne kadar zalim olursa olsun, ona karşı isyan etmek aşağılık bir günah ve kutsal düzenin ihlali kabul edilirdi (Çavuş: 220).

İslam tarihi açısından ise din devlet ilişkilerinin seyri Batı toplumlarına göre çok farklı seyretmiştir. Küçük gruplar dâhil edilmediğinde bu mesele ile ilgili olarak İslam tarihinde temelde iki ayrı teori ve pratik görülmektedir. Bunlar Sünni ve Şii devlet, iktidar ve meşruiyet anlayış ve uygulamalarıdır (Lewis, 2017: 51).

Bu çalışmanın boyutu açısından sadece Sünni anlayış ve uygulamalar esas alınarak bir değerlendirme yapılacaktır. Bu süreçte iki farklı açıdan konunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Birincisi Temel Kaynaklar, ikincisi ise tarihsel süreçte yaşananlardır. Yani tarihte müslümanların kurmuş ve yönetmiş oldukları devletlerde uygulamaya geçirdikleri din-devlet ilişkisidir. Temel kaynaklar açısından bakıldığında Kur'an-ı Kerim; kurumsal bir devletten ve devletle ilgili unsurlardan özellikle sınırları ve şekli açısından bahsetmemektedir (Çifçi, 2013: 121). Bu temel yaklaşım doğrultusunda öncelikle siyasi ve hukuki konularda hakimiyet yetkisinin temel esaslarını Allah'a bırakan Kur'an-ı Kerim, topluma ait işlerin, toplum tarafından tarihsel tecrübelerinden faydalanarak düzenlenmesini ve yürütülmesini isteyerek insana bırakmıştır (Fiğlalı, 1997: 37). İslam, hiç kimseyi yanılmaz şekilde dini otorite kabul etmediği gibi hükümdarlara da dini hukuku değiştirme yetkisi vermemiş dolayısıyla bu hukukun kendilerine vermiş olduğu otoritenin sınırlarına tecavüzü men etmiştir (Lewis, 2014: 51). Bu temel kabulün sonucunda her Müslüman toplum kendi sosyal şartlarına uygun, farklı yönetim biçimlerini benimsemiş ve uygulamışlardır (Sarıkaya, 1997:2). Tarihsel süreçte kurulan bu devletler içinde buldukları şartlar ve karşı karşıya kaldıkları problemler ve bütün bunlara karşı gösterdikleri ve geliştirdikleri reaksiyonlar açısından hem çok çeşitlilik ve hem de çok farklılık göstermişlerdir (Lewis, 2011: 51).

İslam tarihinde uygulama boyutuna bakıldığında ise bu sürecin en azından üç dönemde değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Bu dönemlerden birincisi Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemdir. Bu dönem aslında kendine has özellikler barındırdığı için benzeri bir dönem daha sonra yaşanmamıştır. Çünkü bu dönem bir peygamberin varlığını gerektirmektedir. Hz. Peygamber, hem peygamber olarak vahyi

tebliğ etmiş ve bunları açıklamış, aynı zamanda Müslümanların dünyevi işlerini düzene koymuş, hukuki ihtilaflarını çözümlenmiş, ahlaken onları eğitmiş, siyasi birliğin tamamlanmasını müteakip de yöneticilik ve komutanlık görevlerini üstlenmiştir (Çetin, 2018: 40). Yani örneklik açısından bu biricik dönemde din-devlet ayrımı teorik ve uygulama olarak mümkün görünmemektedir.

Daha sonra gelen dört halife döneminde ise durum az da olsa değişmeye başlamıştır. Her ne kadar bu dönemde de dini otorite-dünyevi otorite ayrımı bulunmasa da halifelerin özellikle dini otorite olmaları Hz. Peygamber gibi mutlak değil, nispi bir otoriterlik şeklindedir (Çetin: 46). Bu süreç, Hz. Ebu Bekir'in yönetici olarak seçilip "Halifetü Resulillah" (Allah elçisinin halifesi) sıfatı atfedilerek kendisine biat edilmesi ile başlamıştır. Burada Halife kelimesinin siyasal iktidarı elinde tutan kişiyi ifade etmek için ilk defa kullanılmış olduğu dikkat çekicidir (Çetin: 42; Ünalın, 1988: 69-70). Bu noktadan hareketle İslam düşünürleri de devleti; toplum halinde yaşayan insanlar için bir zorunluluk olarak görmüşler ve onu mülk, hilafet, imamet gibi kavramlarla ele almışlardır (Çifçi: 121).

Dört halife dönemi de, hem halifelerin iş başına geliş biçimleri ve hem de otorite olma durumları açısından aslında kendine özgü olup özellikle uygulama açısından daha sonraki dönemlere yansıdığı pek söylenemez. Dolayısıyla İslam toplumlarındaki din - devlet ilişkilerini anlamak için tarihsel süreçte yapılan tartışmalara ve pratikte yaşananlara bakmak ve bu konuda yazılan eserleri detaylıca incelemek ayrı bir önem arz etmektedir (Adaloğlu, 2018: 316).

Emevi Devleti'nin kurucusu olan Muaviye ile birlikte siyasi otorite-dini otorite ayrımının daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı ve siyasal otoritenin din işlerinden ayrı tutulması gibi bir eğilimin ortaya çıktığı görülür. Çetin'in, El-Beyhaki ve Kadı en-Numan'dan aktardığına göre Muaviye'nin daha ilk hutbesinde: "Din işlerinizi bildiğiniz gibi düzenleyin, ama siyaseti bize bırakın," anlamında sözler söylemesi, belli belirsiz şekilde bu iki alan arasındaki ayrımı işaret etmektedir (Çetin: 46). Abbasilerin özellikle son dönemlerinde ise hilafet makamı siyasal gücünü kaybetmiş, sadece bir unvan olarak varlığını devam ettirmiştir. Gerek Büveyhiler gerekse Selçuklular bu süreçte siyasal gücü ellerine geçirmişlerdir. Bu süreçte özellikle Selçuklular sultanı İslam'ın siyasal ve askeri reisi olarak konumlandırırken halifeyi de dinsel reis olarak konumlandırırlar. Böylece hükmen tek elde olan hilâfet ve siyasal iktidar, fiilen ayrılmıştır (Lewis, 2011: 81). Bütün bunların ışığında İslam açısından olaya bütüncül bir şekilde bakıldığında ne teorik olarak ne de pratikte ruhban ve din adamları sınıfının yönettiği bir devlet anlayışı ve uygulaması olmamıştır (Lewis, 2011: 52).

Bütün bu teorik bilgi ve uygulamaya dair örnekler göstermektedir ki, özellikle dünyevi iktidarların toplum üzerinde etkilerini ve yetkilerini artırmak için yani iktidarlarının meşruiyeti için dini olana rağbet ettikleri ve bunun için dini kullandıkları çokça görülen bir durumdur. Bunun yollarından birisi, iktidarın kaynağı olarak dini daha doğrusu Tanrıyı göstermektir. Sahip oldukları iktidarın tanrı tarafından kendilerine verildiğini iddia ederek toplumun kendilerine karşı olası bir isyan veya başkaldırı ihtimalini ortadan kaldırmak istemişlerdir. Machievelli bu durumu "Başka türlü kabul

görmeyecek olan istisnai yasaları kabul ettirmek için bir tanrının aracılığına başvurmamış olan hiçbir yasaamacı mevcut olmamıştır” şeklinde dile getirmektedir (Barbier: 110). Yine ünlü Batılı düşünür Montesqu dinin dünyevi istekler için iktidarlar tarafından kullanılmasını “tanrıları siyasete hizmetkar kıldılar” sözüyle ortaya koymaktadır (Barbier:118). Thomas Hobbes ise dinin (Kilisenin) dünyevi iktidarı emrine girmesi gerektiğini, böylece dinin devleti tehdit edemeyeceğini, hatta bu durumun siyasal iktidarın kutsallaşmasına katkıda bulunacağını ileri sürer (Barbier: 138). Aynı mantıkla Osmanlı Devleti gerçekleştireceği eylemlerin meşrulaştırmasında Sünnî ulemayı ve bunlardan aldığı fetvaları kullanırken, Safeviler de benzer şekilde şii ulemayı ve bunlardan aldığı fetvaları kullanmıştır (Temizkan, 2011: 260).

Bu noktada devreye dönemin bilgin ve etkili şahsiyetleri girmiş ve yazdıklarıyla bu durumu normalleştirme ve yöneticilerin iddialarının haklılığını ortaya koyma amacına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. İşte bu durumun önemli örneklerinden birisi Nizmaülmülk’tür. Selçuklu döneminde uzun yıllar görev yapmış olan Nizamü’l-Mülk bir siyasetçi olmanın yanı sıra aynı zamanda bir âlim kişiliktir. Selçuklular zamanında din-devlet ilişkisini iktidarın kaynağı ve iktidar-din adamları ilişkisi üzerinden ele alıp incelemiş ve bu konuda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmeler ışığında Nizamü’l-Mülk’ün iktidarın kaynağı olarak miras yolunun yanında onu da aşan bir önemle ilahi iradeyi gördüğünü söyleyebiliriz. O’na göre iktidarı elinde bulunduran sultan, ilahi bir yolla vazifelendirilmiş ve böylece çok önemli bir meşruiyet kazanmıştır. Bu sebepten dolayı sultanlar hem devlet işlerini yürütmekle hem dini alanı düzenlemekle ve hem de bizzat kendisi dindar olup tebaasının dini ihtiyaçlarını düzenlemekle memurdurlar.

III.Siyasetname Geleneği Ve Nizamülmülk’ün Siyasetnamesi

Arapça ve Farsça iki kelimenin birleşmesi ile meydana gelen siyasetname, devlet yönetimine dair tavsiye, uyarı ve örneklerin yer aldığı eserler için ortak olarak kullanılan bir isimdir (Adaloğlu, 2009:304). İslami literatürde de devrin idarecilerine ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını istemek amacıyla yazılan siyasî, ahlaki ve dini içerikli eserlere siyasetname denilmektedir (Adaloğlu, 2013: 246). Genellikle devlet başkanları için onlara pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını sağlamak için yazılan (Adaloğlu, 2004: 3) bu eserlerin genel özellikleri ahlaki karakterde olduğundan ve ahlakın kaynağı da din olduğundan, dinî temalar ağırlıklıdır (Adaloğlu, 2013: 250). Burada asıl amaç devleti sağlam ve güçlü bir şekilde ayakta tutmayı sağlamaktır. Çünkü bu dönemlerde devleti yöneten bizzat devletin kendisi gibidir. Sultanların kişilikleri, yapıp ettikleri, zayıf veya güçlü oluşları doğrudan devletin varlığını ilgilendirmektedir. Özellikle eski Hint-İran nasihatname ve siyasetnamelerinde devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden ibarettir (İnalçık, 2000: 259).

Farklı isimler taşımakla beraber genellikle «nasihat kitabı», «siyerü’l-mülûk», «siyâsetname» adlarıyla anılan bu eserlerin sayısı, eski Hindistan ve İslamiyet öncesi İran devletlerinden itibaren son Osmanlı İmparatorluğu’na ve Uygur Türk devleti dâhil, çeşitli Türk İslam ülkelerine kadar oldukça fazladır (Kafesoğlu, 1955: 231).

İslâm Medeniyetine VIII. yüzyılın ortalarından itibaren ilk olarak tercüme yoluyla giren siyasetnameler, Osmanlı dünyasına da aynı yol ile girmişlerdir., Devlet geleneği, yönetim yorumları ve siyaset literatürünün Osmanlı coğrafyasına taşınmasında Siyasetname geleneğinin klasiklerinin erken dönemlerde Türkçe 'ye kazandırılmış olması önemli bir rol oynamıştır (Yılmaz, 2009: 306). Hemen hemen tamamının Arapça ve Farsçadan tercümesi yapılan bu eserlerin en önemlileri; Kelile ve Dimne, Kâbûs-name ve Marzuban-nâme'dir (Altay, 2011: 1799). Bu döneme ait siyasetnameler, Osmanlı siyasi düşünce geleneğinin teşekkülü, gelişimi, kaynaklarının tespiti, ilkelerinin belirlenmesi, sosyal, iktisadi ve teşkilat yapısı bakımından önemli; siyaset ve yönetim tartışmaları açısından da incelenmesi zorunlu eserlerdir (Yılmaz, 1999: 69). Bu siyasetnamelerin ilk kaynaklarını ise önceki kültür ve medeniyetlere dair eserler ile yönetim sanatına dair tecrübeler oluşturmaktadır (Adalıoğlu, 2004: 1).

Diğer siyasetname yazarları gibi Nizamü'l-Mülk' te eserinde aynı metotları kullanarak ve aynı amaçlarla dönemini değerlendirmeye tabi tutmuş, önceki milletlere dair örneklerle karşılaştırma yapmış, eksiklikleri ortaya koymuştur. Nizamü'l-Mülk, her konuyla ilgili görüşünü verdikten sonra, bazen kısa, bazen de uzun tarihi bilgi ve hikâyelerle görüşlerini destekleme yoluna başvurduğu için kullandığı yöntem özel bir anlamda tarihsel yöntemdir (Canatan, 2009: 202).

Dönemini değerlendirirken özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin teşkilatını, işleyişini, askerî, siyasî, malî ve hukukî yapısını, aksayan taraflarını, alınması gereken tedbirleri, müesseselere işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeleri ele almış, halkın durumu ile ilgili bilgiler vermiştir (Menekşe, 2005: 199). Dolayısıyla bu eserde bütün Ortaçağ Türk-İslâm toplumlarında hâkim olan telâkkiler, inançlar, dinî, fikrî cereyanlarla, sarayın, ordunun, halkın durumu ve bunların karşılıklı münasebetleri hakkında çok zengin malzeme mevcuttur (Kafesoğlu: 232). Bu sebepten dolayı Nizamü'l-Mülk' ün siyasetnamesi, tarihçiler ve siyaset bilimciler için önemli bir kaynak (Canatan:195) olmasının yanında gerek hukukî, iktisadî ve malî yönden gelişmenin seyrini takip etmek isteyenler için de oldukça kıymetli ve kendi türünde eşsiz eserlerden biridir (Kafesoğlu: 232).

Nizamü'l-Mülk'ün, tespit, değerlendirme ve nasihatlerinin daha etkili, anlaşılır ve somut olması için geçmişten örneklerle bu fotoğrafı desteklemeye çalıştığı daha önce ifade edilmişti. O'nun bütün bunlarda ki asıl amacı sultana geçmiş örneklerden yola çıkarak ne yapması ve nasıl davranması gerektiğine dair bir rota çizmektir (Kafesoğlu: 232). Bütün bunların birlikte değerlendirilmesi sonucu eserin, tarihi ve dini referanslar çerçevesinde yöneticilere yönetsel taktik ve stratejiler sunduğu, bu kapsamda devletin aksayan, işlemeyen yönlerinin neler olduğu veya olabileceği ortaya konularak alınması gerekli önlemlere ilişkin cevapları barındırdığı görülmektedir (Özmen,2014: 203). Ayrıca eserde devrin düşünce yapısına en uygun teşkilatın nasıl olması gerektiği, bu teşkilatlanmanın nasıl gerçekleştirileceği, vezirlerin, memurların, toplumun durumu ve yönetimi ile ilgili bilgiler verilmiştir (Menekşe: 208). Dolayısıyla Eser, Melikşah'ın, talebine cevap olarak ortaya çıkmış ve "olması gereken"ler hakkında somut, pratik ve uygulanabilir önlemler sunmuştur (Canatan: 200). Sonuç olarak Nizamü'l-Mülk 'ün

çağının gerekliliklerine ve zihniyetine uygun olarak “âdil” ve “dindar” bir Padişah ile, iyi işleyen bir sivil ve askeri bürokrasiye sahip “güçlü” bir devlet tasarladığı ortaya çıkmaktadır (Canatan: 218).

Toplam 51 bölümden oluşan eserin yazım dili Farsça olup her bir bölümü farklı uzunluktadır. Bazı rivayetlere göre 39 bölüm olarak yazılan esere, anlaşılmasının güç olacağı endişesiyle ilaveler yapılmıştır. Bu ilave bölümlerde Nizamü'l-Mülk özellikle muhalif hareketler üzerinde durmaktadır (Canatan: 202). Siyasetname veya daha az bilinen ismiyle Siyerü'l-Mülük erken tarihlerden itibaren tarihçilerin ilgisini çekmiş, çeşitli neşir ve tercüme yapılmıştır. En güvenilir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Molla Çelebi, nr. 114) (Özaydın, 2007:194) eser ilk olarak Charles Schefer tarafından m.3 1891 yılında Paris'te neşredilmiştir (Ertuğrul, 2006: 101) ikinci neşri ise, Seyyid Abdürrahim Halhâlî tarafından ş.1310 / m. 1932 yılında Tahran'da yapılmıştır (Ertuğrul: 102).

21 Zilkade 408'de (10 Nisan 1018) Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Râdkân köyünde doğan (Özaydın: 194) Nizamü'l-Mülk bazı rivayetlere göre döneminin göze çarpan iki ünlü şahsiyeti olan İran'ın büyük şair ve bilgini Ömer Hayyam ile Bâtını tarikatının kurucusu Hasan b. Sabah ile birlikte eğitim görmüştür. Nizamü'l-Mülk, 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nın ardından Selçukluların hizmetine girmiştir (Canatan: 196). Nizamü'l-Mülk' ün yaşadığı dönemde, kültür ve siyaset başta olmak üzere toplumsal yaşamın bütünü, Oğuz geleneklerine dayalı eski düzenden dinî/İslami ilkelere dayalı yeni düzene geçiş aşamasındaydı (Canatan: 198). Bu süreçte devleti yeniden yapılandırmış bunun yanında İslam dünyasında ilk kez çok iyi örgütlenmiş yükseköğretim yapan resmi akademiler mahiyetindeki medreseleri kurmuş (Canatan: 197), Osmanlı İmparatorluğu tarafından da uygulanan askeri “ikta” sisteminin temellerini atmış ve yaptığı astronomi ve takvimin ıslahıyla ilgili çalışmaları ile de , “Celali Takvimi” denilen yepyeni bir takvim sisteminin kurulmasına yol açmıştır(Canatan: 197).

IV.Siyasetname'de Din-Devlet İlişkisi

Daha önce de belirtildiği gibi çalışma içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup bu doğrultuda bir model oluşturularak kategorik olarak değerlendirme yoluna gidilmiştir. Bu bölümde her bir kategori ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir.

1. İktidarın Kaynağı Açısından Din: İlahi İradenin Dünyevi Uzantısı Olarak İktidar

Bu mesele ele alınırken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, aslında siyasetnamelerin iktidarın meşruiyetini sağlama yolunda önemli birer kilometre taşları olduğudur. Çünkü tarihsel süreçte geleneksel veya modern bütün iktidarlar, adı ve şekli ne olursa olsun, var olmalarını ve varlıklarını devam ettirmelerini halkları üzerinde meşruiyetlerini sağlamalarına borçludurlar. Meşruiyet, “siyasi itaati alışkanlıklara dayalı bir rutin olmaktan çıkarıp etik/normatif bir gerekçeye dayandıran ilkenin adıdır. Bireyin ve yöneticilerin otoritenin haklılığına duydukları inançtır.” (Ferrarotti, 1987: 22). Meşruiyet her devrin kendi telakkisine, konjonktüre ve medeniyet türüne göre değişiklik göstermektedir (Temizkan:259), Bu noktada özellikle Weber'in geliştirdiği ve

meşruiyeti elde edilmiş biçimlerine göre sınıflandırdığı (Birsin, 2012: 7) “Otorite Tipleri” hem tarihsel süreci ve bu süreçte ki pratiği ve hem de gelişim sürecini anlamlandırma da önemli bir katkı sunmaktadır. Weber’ e göre meşruiyeti elde etme açısından 3 çeşit otorite tipi vardır. Bunlar “Geleneksel otorite”, “Yasal-Ussal Otorite” ve “Karizmatik Otorite”dir (Weber, 1995). Konumuz açısından özellikle Geleneksel otorite tipine değinmek durumundayız. Geleneksel otorite, özellikle modern öncesi toplumlarda ve geleneklerin etkin olduğu koşullarda hâkim olup kaynağını yine gelenekler ve inançlardan alır. (Weber, 1995: 331) Bu otorite türünde liderlik genellikle irsiyet ya da miras yolu ile kazanılıp, kutsal kabul edilir (Akdur: <http://www.recepakdur.com/upload/0071%20%C4%B0KT%C4%B0DAR%20G%C3%9C%C3%87%20VE%20OTOR%C4%B0TE.pdf>) ve temelde, muhafazakâr bir inanca dayanma, meşru sayılma ve geleneklere bağlı olma gibi üç dayanağa bağlıdır (Çapcıoğlu vd., 2010: 55). Weber’in otorite tipleri ile ilgili yaptığı değerlendirme özellikle geleneksel otorite tipi tarihsel süreçte gerek batı gerekse doğuda çok sayıda örneği ile karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel dönemde meşruiyetin kaynağı kutsallık olup toplumun dışındaki bir olguya dayanıyordu (Özev, 2005: 87). Bu tür toplumlarda yöneticinin, yönettiği insanla aynı özellikleri taşıması düşünülemez. Bazı ayırıcı ve üstün özelliklere sahip olması beklenir (Beşirli, 2016: 23). Günümüz modern toplumlarına bakıldığında ise böyle bir anlayışın terkedilerek meşruiyet kaynağı olarak demokratik seçimler ile halkın oyunu almak ve böylece iktidar olmak şeklinde kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla iktidar halkın oyuna bağlı olarak sınırlı bir süre ile sahip olunan bir güçtür.

Nizamülmülk ’ün Siyasetname ’de yapmış olduğu otorite tasviri de Weber’in geleneksel otorite tipine uygun olarak geleneklerden gücünü alan, miras yolu ile ve ilahi bir görevlendirme ile devralınan bir otorite tipidir. Çünkü Nizamü’l-Mülk Siyasetname ’de iktidar din ilişkisini doğrudan iktidarın kaynağı bağlamında ele almaktadır. Böylece iktidarın meşruiyeti problemine de bir çözüm getirmekte ve meşruiyetin babadan oğula geçmesinin yanında iktidar yetkisinin bizzat ilahi irade tarafından verilmesine bağlamaktadır. Bu durumda iktidar sahibi, diğer insanlarla görünüş olarak aynı olmakla beraber seçilmişlik ve atanmışlık dolayısıyla onlardan üstündür. Böyle bir anlayış aslında Türk tarihinin yabancı olduğu bir şey değildir. Bilindiği gibi eski Türklerde de hakimiyet anlayışı, hükümdarda Tanrı bağıışı olan bazı vasıfların varlığını kabul eden bir anlayış olup daha sonraları İslam Halifeleri için kullanılan “Allah’ın yeryüzünde ki gölgesi” anlayışı ile sentezlenerek Siyasetnamelerin ana temalarından birini oluşturmuştur (Adaloğlu, 2004: 15). Mesela Göktürk yazıtlarında yer alan “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı” (Ergin, 2008: 35). “Babam kağan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu”. “Tanrı irade ettiği için, kut’um olduğun için tahta oturdum” benzeri ifadeler bu anlayışın somut bir tezahürüdür (Ergin: 49). Yani tüm geleneksel devlet anlayışlarında olduğu gibi burada da Nizamü’l-Mülk, hükümdarın hükümet etme yetkisini bizzat Tanrıdan aldığını işaret etmektedir (Köktürk, 2011: 84).

2. Sultanın Güç, Yetki Ve Sorumlulukları Açısından Din: İlahi İradeden Gücünü Alan Ve İlahi İrade Tarafından Gücü Sınırlanan Sultan

Öncelikle Vezir, eserin girişinde Siyasetname'nin yazılış sebebini açıklarken bizzat Sultan Melikşah'ın ağzından mülk, nimet ve memleketin Allah'a ait olduğu, bunları bir lütuf olarak insanlara ve özellikle de padişahlara verdiğini dile getirmektedir. Bu lütuf ve ikram karşısında da muhataplarının dini kural ve kaidelere uymaları, dine aykırı bir iş yapmamaları ve eğer varsa böyle bir durum bunu sona erdirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Nizamü'l-Mülk, 2017: 4). Yine dönemin sultanı Melikşah'a yönelik olarak, Allah Teala'nın kendisine liyakat ve itikadı ölçüsünde devlet ve memleket verdiğini ve cihanı O'na bağlı kılarak iktidar ve saygınlığını dünya aleme erıştirdiğini dile getirir (Nizamü'l-Mülk: 13).

İktidarda bulunan hükümdarların bu görev için bizzat Allah tarafından seçildiği, bu göreve uygun nitelikler ile donatıldığı dile getirilmektedir. Ayrıca hükümdarın insanlar üzerinde kullandığı yetkilerin de yine Allah tarafından kendilerine verildiğini ileri sürmektedir. Vezir, Allah Teâlâ'nın hükümdarları seçtiği ve donattığını, onları insanlara hâkim bir yaratışla yarattığını" (Nizamü'l-Mülk:264) ayrıca insanlığı onunla terbiye ederek, cezalandırıp ödüllendirdiğini ileri sürer (Nizamü'l-Mülk: 11). Öyle ki toplumların içine düşükleri kaostan çıkışları da ancak Allah Teâlâ'nın, hükümdarın adil ve akil oğullarından birine yardımı ile olur (Nizamü'l-Mülk: 206). Bütün bu üstün güç ve yetkilere sahip hükümdarların diğer insanlara göre çok daha farklı hasletlere sahip olmaları gerekir. Vezir'e göre işte böyle iyi bir hükümdarın hasletleri de bizzat Allah tarafından kendisine ihsan edilmiştir (Nizamü'l-Mülk: 13). Hatta bizzat dönemin padişahı, Allah tarafından yücelik ve kerametlerle bezetilmiştir (Nizamü'l-Mülk: 1e). Daha sonra tarihten birçok örnek getirerek bu görüşlerini destekler. Bu örneklerden birinde Gazneli Mahmut, hükümdarların Allah tarafından yeryüzünde ortaya çıkan fesadı yok etmek barışı hâkim kılmak için yaratılıp halk üzerine memur kılındığını söylerken (Nizamü'l-Mülk: 88), bir diğerinde Melik Perviz, Tanrı Azze ve Celle'nin hükümdarlık ve saltanatı kendilerine tevdi ederek yeryüzünde adil bir padişah kıldığını söyler (Nizamü'l-Mülk: 97). Yine diğer bir örnekte Deylemi Sultanı Adudu'd-devle'nin "Allah Teala bu saltanat ve devleti haksızlığa maruz kalanların ve düşkünlerin derdine derman, Müslümanların malına göz kulak olalım diye bize ihsan buyurmuştur" dediğini nakleder (Nizamü'l-Mülk: 106). Diğer siyasetnamelere bakıldığında da benzer şekilde bir organizmanın kalbi gibi devletin yapısına hayat veren hükümdarın, onu sıradan insanların üstünde tutan niteliklere sahip olması gerektiğine yönelik ifadelerin sıkça kullanıldığı görülür (Avçin, 2012: 146).

Bütün bu ifadelerden anlaşılacağı üzere hükümdarın aslında yapıp eyledikleri sadece kendisi tarafından düşünölmüş, karar verilmiş ve kendisi yararına olan şeyler değildir. Aksine bizzat Allah tarafından hükümdarlara bütün bunlar için yetki, güç ve kabiliyet verilmiştir. Dolayısıyla aslında teba, bunların farkında olmalı ve bu bilinçle hareket etmelidir. Yani hükümdarın karar ve uygulamalarına karşı herhangi bir olumsuz tepkide bulunmamalıdır. Zira bu karar ve uygulamaların arkasında bizzat ilahi irade vardır. Bu bakış açısı siyasal iradenin meşruiyetini ilahi ve kutsal bir temele dayandırmaktadır. Tarihsel süreç açısından bakıldığında bu düşünce çoğu toplumlarda iktidarın kaynağına ilişkin geleneksel düşünceyle uyum içindedir (Canatan: 203).

Bu kadar güç ve yetki ile donatılan hükümdarlar da tebaasını dikkate almalı, onlar için iyi olan şeyleri düşünmeli ve yapmalıdır. Bunu aslında sadece teba için yapmamaktadır. Çünkü tebası için yaptıkları aynı zamanda kendi iyiliği içindir. Bu şekilde dua alacak ve böylece ahireti ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanacaktır. Çünkü hükümdar tebaası için iyi şeyler yaparsa karşılığında alacağı dua ile ahireti kazanır (Nizamü'l-Mülk: 12). Nitekim Osmanlı dönemi siyasetname yazarlarından Tursun Beğ'e göre de padişah zahiren kendi ihtirasını tatmin için hazine ve asker toplar, fakat asıl maksat iyi bir siyasetle bu hazineyi yerli yerine harcamak ve asker sayesinde düzeni korumak, İslâm dinini müdafaa etmektir. Bu tutum öbür dünyada kendi saadeti için şarttır (Altay: 1797).

3. Sultanın Hayatında İbadet: Abid Ve Alim Sultan

Hükümdarlar bütün bu nimetlerin karşılığında sadece tebası için iyi şeyler yapmakla kalmamalıdır. Aynı zamanda Allah'a karşı ibadetlerini layıkıyla yerine getirmelidir. Çünkü padişahlarda olmazsa olmaz şey pirüpak dindir (Nizamü'l-Mülk:78). Yine Hakk Teâlâ'nın, O'nu din ve dünya işlerinde desteklemesi, iki cihanda muradına kavuşması için Allah'ın emirlerinde ve din işlerinde müçtehit olmalı aşk ve şevk ile işlerini yapmalıdır (Nizamü'l-Mülk: 344). Ayrıca vezir Nizamü'l-Mülk' e göre din işlerinin tetkiki, farz ve sünnetlerin muhafazası, Allah Teâlâ'nın buyruklarının icrası padişahların üzerine vaciptir (Nizamü'l-Mülk: 77).

Hükümdarın görevi sadece kendisinin ibadetlerini yerine getirmesi değildir. O, aynı zamanda tebanın da ibadetlerini yerine getirmelerini sağlamalıdır. Özellikle dinin muhafazası hükümdarın önemli vazifeleri arasında olup Nizamü'l-Mülk' e göre vaciptir. Bununla beraber din adamlarına karşı da hükümdar gerekli ilgi ve alakayı göstermeli, Kur'an ilimleri ile meşgul olanlara beytu'l-malden paylarına düşeni vermelidir (Nizamü'l-Mülk: 207). Namaz meselesi, özellikle önemli olup Padişah, Cuma namazı kılınan camilerde ki din görevlilerini özellikle ve özenle seçmelidir. Çünkü namazın sıhhati imama bağlıdır.”(Nizamü'l-Mülk: 56).

4. Atamalarda Din/İnanç Faktörü: İnançlı Ve Ehli Sünnet Memur

Yönetici olarak atadığı her bir kişinin Allah korkusu taşımasına bununla beraber kin ve düşmanlıktan uzak olmasına dikkat etmelidir (Nizamü'l-Mülk: 61). Ayrıca bu yöneticiler dini inanış yönünden de dikkatli bir şekilde tetkik edilmelidir. Bu konuda oldukça hassas davranan Nizamü'l-Mülk, vezirin, dini pirüpak, itikadı halis, tertemiz, Hanefi yahut şafii mezhebinden olması (Nizamü'l-Mülk: 247) gerektiğini ileri sürerken Hristiyan, Yahudi ve Bâtinî gibi gayrimüslim veya sapık mezhepli kişilerin devlet makamlarına getirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır (Canatan: 211). Öyle ki dinde vurdumduymaz, malda ihmalkar ve reayaya karşı zalim olarak nitelediği Hristiyan, Rafizi, Harici ve Karmatiler' e görev verilmesini gaflet olarak görmektedir (Nizamü'l-Mülk: 231). Bu sebepten dolayı mezhepsel açıdan katı davranmak ve olaylara, bağlı bulunduğu Şafii mezhebinin penceresinden bakmakla suçlanmıştır (Canatan: 201).

Bütün bu uyarı ve tavsiyelerin padişah açısından önemi hükümdarın, atadığı yöneticilerin yaptıkları yanlışlar yüzünden ahiret azabı ile karşı karşıya kalma

durumunun söz konusu olmasıdır. Nitekim Vezir'e göre yetkilendirilenlerin yanırları, padişahı ahiret azabı ile karşı karşıya bırakır (Nizamü'l-Mülk: 41).

5. Sultanın Hayatında Din-Dünya Dengesi: Din Ve Hükümdar Kardeşliği

Hükümdarın dindar olması, dini alan ile yoğun olarak ilgilenmesi, yönetici atamalarında dahi dini bir hassasiyet göstermesi gerektiği belirtilirken diğer yönden dünya işlerinde de dikkatli olmasının lazım geldiği vurgulanmaktadır. Özellikle din ve dünya işlerinin birlikte dengeli bir şekilde yürütülmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Çünkü din ve hükümdar kardeş gibidir (Nizamü'l-Mülk: 78) ve padişah iki cihanda kurtuluşa ermek için hem bu dünyayı hem de ahireti dikkate alarak din ve dünya işlerini yerli yerine yapmalıdır (Nizamü'l-Mülk: 344).

Görüldüğü üzere Selçuklularda sultan devletin ikili karakterini ortaya koyacak şekilde hem dünya hem de dini alanı temsil eden önemli bir figür olarak durmaktadır. Bir başka deyişle din, devletin meşruiyetini sağlayan en önemli ideolojik temeldir (Canatan: 204)

V.Sonuç

Nizamü'l-Mülk, dokuz yıl süresince Alpaslan'a vezirlik yapmış O'nun vefatı ile oğlu Melikşah döneminde de yirmi yıl boyunca vezirliğe devam etmiştir. Bu süreçte Melikşah'ın emri ile kaleme aldığı Siyasetname adlı eseri benzerleri gibi tarihsel yöntemi kullanarak geçmişte veya halen yaşamakta olan millet/devletlerden örnekler vererek iyi bir yönetimin ve yöneticinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymayı amaçlayan önemli eserdir. Eser H. 484/M.1091 yılında hükümdara takdim edilir ve Sultanın övgüsüne mazhar olur (Nizamü'l-Mülk: XI).

Siyasetname, devlet yönetimi ile ilgili çok sayıda örnek ve tavsiyelerle doludur. Özellikle sultanın sahip olması gereken özellikler detaylı bir şekilde anlatılır. Neleri, nasıl yapması gerektiği ve neleri niçin yapmaması gerektiği üzerinde titizlikle durulur ve bunu destekleye pek çok somut örnek verilir. Bu tavsiyeler içerisinde dikkat çekenlerden birisi sultanın din ile olan münasebetlerine dairdir. Bu tavsiyelerinde Vezir, özellikle sultanın dindar bir kişiliğe sahip olması gerektiğini ve bununla yetinmeyip halkının da dini ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini vurgular.

Konumuz açısından asıl dikkat çekici olan ise Vezir'in iktidarın kaynağına dair görüşleridir. Bu konuda açık ve net olarak sultanın sahip olduğu iktidarın bizzat Allah tarafından bahşedildiği, kendilerine iktidarlarını devam ettirecek ve güçlü kılacak yetki ve yeteneklerin verildiği dile getirilir. Eserde din-devlet ilişkilerini ortaya koyan ifadelerin birlikte değerlendirilmesi ile ortaya çıkan sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz;

İktidarın en önemli meşruiyet kaynağı ilahi bir temele dayanıyor olmasıdır. Yani iktidar kaynağını dinden almaktadır.

Sultan hem dünyevi iktidara Allah'ın kendisine verdiği güç ve yetkiyle sahip olur hem de dini alanı düzenler.

Sultan her seviyeden memur atamalarında adayların liyakati yanında inançlarına da dikkat etmeli ve bu açıdan onları soruşturmalıdır.

Sultan, ibadetlerini yerine getiren özellikle namazlarını aksatmayan bir kişiliğe sahip olmalıdır.

Sultan, yetki ve gücünü ilahi kaynaktan almış olsa dahi yaptıkları açısından sorumsuz değildir. Gerek halkı için yapıp ettikleri ve gerekse atadığı memurların yapıp ettikleri yüzünden hesaba çekilecektir. Bu hesabın sonunda ahiret azabına uğrama ihtimali vardır.

Sultan sadece kendisi dinini yaşamakla kalmamalı, aynı zamanda halkının da dinlerini en iyi şekilde yaşamalarını sağlayacak şekilde davranmalıdır. Nizamü'l-Mülk' e göre dinin muhafazası sultan için vaciptir.

Sonuç olarak Nizamü'l-Mülk, din-devlet ilişkileri açısından iç içe geçmiş bütünleşik bir yapıyı öngörmekte ve bu doğrultuda sultana tavsiyelerde bulunmaktadır. Devletin ikili karaktere sahip olmasının en somut göstergesi ise sultanın hem dünya hem de dini alanı temsil eden önemli bir figür olarak değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme "Din ve Hükümdar kardeş gibidir" (Nizamü'l-Mülk: 78) ifadesiyle eserde net bir şekilde yer alır. Dolayısıyla Nizamü'l-Mülk' ün siyasi toplumdaki üstün otoriteyi açıklarken insanın seçmesine değil de ilahî nasb ve babadan oğula geçen halefliğe inanan monarşik bir yaklaşım içerisinde olduğu gözükür (Menekşe: 203).

Kaynaklar

- Adalıoğlu, H. H. (2004). "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5.2, 1-20.
- Adalıoğlu, H. H. (2009). "Siyasetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37:304-306. İstanbul: TDV Yayınları.
- Akal, C.B. (2012). *İktidarın Üç Yüzü*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Altay, A. (2011). "Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış." *Electronic Turkish Studies*, 6.3.
- Arslan, Z. (2005). *Anayasa Teorisi*, Ankara.
- Avçın, M. (2012). "Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-I Muhsinî." *Electronic Turkish Studies*, 7.2, 2012.
- Barbier, M. (1999). *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım.
- Beetham, D. (1991). *The Legitimation of Power*, Macmillan, Londra.
- Canatan, K. (2009). "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetname" Büyük Devlet Adamı Nizamü'l-Mülk 'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine." *Türkish Studies*, 4, 1-27.
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Çam E. (1990). Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul: Der Yayınları.
- Çavuş, L. (2017). "Modern Tanrı-Devletin Tarih Öncesi: Hristiyanlıkta ve İslam'da İktidar", *Milel ve Nihel*, 14(1), 201-233.
- Dahl, R. (1968). Power. *International Encyclopedia of The Social Sciences*. New York: Macmillian and Free Press.
- Daver B. (1993). Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Demir, İ. (2008). "İçerik Analizi Tekniğinde Yargı Cümlelerinin Analizi", *Sosyoloji Notları*, Ocak-Şubat-Mart (4), Nisan-Mayıs-Haziran (5), Ankara.
- Duverger, M. (1995). Siyaset Sosyolojisi (4.b). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ertuğrul, A. (2006). "Nizamü'l-Mülk 'ün Siyasetnâmesi'nin Mevcut Bazı Neşirlerine Dair." *İSTEM* 7: 99-116.
- Ferrarotti, F. (1987). "Legitimation, Representation and Power", *Current Sociology*, Summer 35/ 2: 21-27.
- Geanakoplos, D.J. (2011). Bizans İmparatorluğu'nda Kilise ve Devlet: Sezaropapizm Sorununu Yeniden Düşünmek, *Tarih Okulu*, (Ocak-Nisan / IX): 169-198.
- Gökçe, O. (2006). İçerik Analizi; Kuramsal ve Pratik Bilgiler, Ankara: Siyasal kitapevi.
- İnalçık H. (2000). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*. Ankara: 259-271.
- Kafesoğlu, İ. (1955). "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk 'ün Eseri, Siyasetname ve Türkçe Tercümesi." *Türkiyat Mecmuası* 12: 231-256.
- Kapani, M. (1998). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi yayınevi.
- Köktürk, A. (2011). "Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 13/13: 73-97.
- Lewis, B. (2011). *İslam'ın Siyasal Söylemi*, (Çev. Ünsal Oskay), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Lewis, B. (2017). *İnanç ve İktidar (Ortadoğu'da Din ve Siyaset)*, Çev. Şengel, A. M., Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2. Baskı.
- Menekşe, Ö. (2005). "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği." *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/2: 193-211.
- Nizamü'l-Mülk (2017). *Siyasetname*, (Çev. M. Taha AYAR) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Olgun, C. K. (2008) "Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği", *Sosyoloji Notları*, (Ocak-Şubat-Mart (4), Nisan-Mayıs-Haziran (5)), Ankara.

- Özaydın, A. (2007). "Siyasetname (Osmanlı Maddesi)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 33:194-196. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özev, M. H. (2005). "Meşruyet kavramının dönüşümü." *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni* 57: 87-97.
- Özmen, A. (2014). "Siyasetname 'de Yönetim Felsefesi." *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5/10: 203-218.
- Romalılara mektup 13/1-2.
- Schermerhorn, R.A. (1965). *Society and Power*, New York.
- Temizkan, A. (2011). "Türk Tarihinde Meşruyetin Kaynağı ve Öteki Sorunu", *Türk Yurdu*, 31(289), 259-262.
- Türk, G.D. (2018). İbn Haldun Bağlamında Yönetim Sistemlerinin Meşruyet Sorunu ve Meşruyetin İnşası, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkkahraman, M. (1997). Siyasal iktidarların Meşrulaşmasında Sembollerin Rolü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, C. (2009). "Siyasetname (Osmanlı Dönemi) Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 306-308. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yılmaz, C. ("Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma." *Osmanlı: Toplum* 5: 69-81.
- Yılmaz, C. (1999). "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma." *Osmanlı: Toplum*, 5. Editör: Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 69-81.
- Yurtseven, Y. (2006). Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.